

1.01

UDK

321.64:(450=163.6)"1918/1941"

Prejeto 28. 8. 2000

 Damijan Guštin*

"Kronika naše Kalvarije pod Italijo"

Gradivo Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev o obdobju 1918-1941

IZVLEČEK

Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, organ osvobodilnega gibanja na Slovenskem in nato državne oblasti za preiskovanje vojnih zločinov, je na Primorskem, delu slovenskega etničnega ozemlja, ki je od 1918 pripadalo Kraljevini Italiji, spričo specifičnega institucionalnega nasilja države (denacionalizacija) in zlasti fašističnih sil, sprožila poleg preiskave vojnih zločinov tudi akcijo zbiranja podatkov o nasilju v obdobju 1918-1941. V članku avtor predstavlja shemo ugotavljanja posameznih oblik raznarodovalnega pritiska, ugotovljene oblike in njihovo kvantifikacijo.

Ključne besede: Primorska, fašizem, zločini, raznarodovanje, Italija, vojni zločini, Julijska krajina

ABSTRACT

"THE CHRONICLE OF OUR CALVARY UNDER ITALY"

The Material of the Committee Investigating The Crimes Committed By Occupiers And Their Accomplices on the Period 1918-1941

The Committee Investigating The Crimes Committed By Occupiers And Their Accomplices was set up by the Slovenian National Liberation Movement in 1944 and continued working as a government body after the Second World War. Its task was not only to investigate the war crimes committed in Primorska, the Slovenian ethnic territory annexed to the Italian monarchy in 1918, but also to gather information on the specific, institutionalized violence exercised by the Italian state (through denationalization) and, in particular, the fascist forces between 1918 and 1941. In the paper, the author presents the scheme for ascertaining the various forms of pressure to which the population was subjected in the implementation of the denationalization policy, as well as the findings and their quantification.

Key words: Slovenian Litoral, Fascism, crimes, denationalization, Italy, war crimes, the Julian March

* Dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

I. Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev na Primorskem 1944-1947

Vprašanje kaznovanja vojnih zločincev je bilo celotno zaključno obdobje druge svetovne vojne in še po njej eno od ključnih vprašanj v zavezniški koaliciji. Temu procesu se je priključilo tudi jugoslovansko narodnoosvobodilno gibanje; ne zgolj zato, da bi bili pravično kaznovani storilci vojnih grozot, pač pa tudi iz želje usmeriti pozornost prebivalstva na vprašanje krivde za komaj znosno, dolgotrajno trpljenje med vojno. Dajal pa je tudi možnost dokaj prikritega obračuna s "pomagači" okupatorja, s sklicevanjem na zavezniške sklepe pa je poudarjal tesno sodelovanje s Sovjetsko zvezo in zahodnimi zavezniki. Narodnoosvobodilno gibanje je v ta namen osnovalo posebne organe za dokumentirano zbiranje gradiva o posameznih storilcih in zločinih, *Državno komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev*, po njenem vzoru pa skladno s strukturo nacionalnih organov ljudske oblasti tudi bolj operativne pokrajinske oziroma nacionalne komisije, med njimi tudi za Slovenijo. *Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta*, katere temeljna naloga je bilo zbiranje podatkov o storjenih zločinih okupatorjev in njegovih sodelavcev in priprava materiala za sodno postopanje, je bila ustanovljena 12. marca 1944.¹ Njena teritorialna pristojnost je obsegala slovensko etnično območje, stvarna pa zločine storjene na tem območju. Spričo dveh okupatorjev s šestimi med seboj razlikujočimi se območji in s tem povezanimi težavami pri zbiranju podatkov je bilo treba oblikovati tudi pokrajinske komisije. Da so komisije za posamezne okupacijsko-upravne cone zaživele, so bile nujne vsaj znosne okoliščine za njihovo delo, v primeru Primorske pa tudi njen politični pomen.

Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst je ustanovil KUZOP za Slovensko Primorje in Trst 22. septembra 1944; pristojna je bila za celotno etnično območje zahodno od rapalske meje, vključujoč tudi območje Beneške Slovenije.² Komisija je z velikimi težavami delala vse obdobje do konca vojne. Kakor pri postavljanju drugih organov 'ljudske oblasti' se narodnoosvobodilno gibanje tudi pri postavljanju komisije ni menilo za mednarodnopravno pripadnost ozemlja kraljevini Italiji.

Zaradi sporne pripadnosti območja zahodno od rapalske meje je narodnoosvobodilno gibanje oziroma federalna Slovenija takoj po koncu vojne oblikovalo ločene oblastne organe za območje Slovenskega primorja in Trsta, hrvaško pa še posebne za Istro. Tako je bila tudi za preiskovanje vojnih zločinov takoj po koncu vojne ustanovljena 8. junija 1945 Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in

¹ Prim. Dokumenti iz istorije Jugoslavije. Državna komisija za utrdjivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz drugog svjetskog rata. I.-IV. Arhiv Jugoslavije, Beograd 1995-2000; D. Guštin: Gradivo KUZOP kot podlaga za proučevanje problema žrtev med drugo svetovno vojno na Slovenskem. Okrogla miza Žrtve druge svetovne vojne pri nas. Borec XLI, 1989, št. 5-6, str. 601-606.

² Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II (dalje ARS II), fond Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst (dalje PNOO), fasc. 77a/V, dopis medzavezniški komisiji za ugotavljanje zločinov v Londonu 28. 8. 1945; fond IO OF, fasc. 496/I, zapisnika sej Komisije za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (dalje KUZOP) 12. 9. 1944, zapisnik seje 31. 10. 1944.

njihovih pomagačev pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje in Trst s sedežem v Trstu, ki je bila sicer samostojna, vendar pa dejansko tako po stikih kot po delu in pristojnostih še vedno predvsem podružnica komisije za Slovenijo.³ Avgusta so ji poskušali tudi posodobiti ime vsaj na nižjih ravneh, ki so imele neposreden stik z ljudmi, v komisijo za ugotavljanje vojnih zločinov.⁴

Po umiku Jugoslovanske armade iz Trsta je skupaj z ostalimi civilnimi organi Komisija ostala v Trstu. Toda 17. julija jo je vojaška policija zavezniške vojaške uprave prisilila, da je prostore zapustila. Ob nezmožnosti, da bi ji našli ustrezne prostore v okoliščinah, ki so tedaj vladale v mestu, predvsem pa zaradi bojazni, da bi izgubili zbrano gradivo, so jo preselili v Ajdovščino, kjer je medtem nastal sedež poverjenišva PNOO za Cono B medtem nastalega območja vojaške uprave, v Trstu pa je ostal le njen manjši del, ki je opravljal krajevno nujne poizvedbe, zbiranja podatkov in preverjanja.⁵ Konec leta 1945, ko je delo pri zbiranju gradiva zaključevala, so oblasti menile, da bi jo ukiniteli in vse delo prenesli v centralo v Ljubljano ali pa jo preoblikovali v podružnico. "Tako iz prestižnih razlogov kot tudi iz nujne potrebe" je bilo treba komisijo obržati; za to se je zavzel marca 1946 podpredsednik vlade dr. Marjan Breclj. V Ajdovščini so tako obdržali posebno komisijo za Slovensko Primorje in Trst, vendar močno skrčeno, saj je po premestitvi referentov v Ljubljano v Ajdovščini ostal kot predsednik in njen edini strokovni član bivši odvetnik dr. Ivo Lulik. Končno je bila izpostava komisije v Ajdovščini ukinjena marca 1947.⁶

Poglavitno delo komisije je bilo zbiranje podatkov in dokazov nasilnih dejanjih storjenih nad prebivalstvom (prijave), zaradi političnih razlogov so zbirali tudi prijave o povzročeni škodi ob teh dejanjih; notranje delo komisije je sestavljalo predvsem izdelavanje predlogov za razglasitve vojnih zločincev.⁷ Sam sistem zbiranja gradiva in podatkov je bil v precejšnji meri neracionalen in tudi kaotičen, odvisen od lokalnih razmer in popisovalcev. Zdi se, da je ljudi najbolj motilo večkratno 'popisovanje' vsake inštitucije posebej. Krajevni zbiralci prijav so ugotavljali, da je bilo zbiranje podatkov pri ljudeh, ki "so bili tega 'večnega'

³ ARS II, PNOO, fasc. 28/III, Uradni list PNOO (za Tržaško okrožje, Goriško okrožje in mesto Trst), št. 1 (junij-julij 1945), 30.

Hkrati pa je komisija pripoznala - vendar le v stiku z zavezniško vojaško upravo, da je njena naloga le zbiranje gradiva o vojnih zločinih; katera državna komisija pa bo to konsekventno uporabila, pa naj bi odločila šele mirovna konferenca. "V našem slučaju ni še določena državna Komisija za zločine okupatorjev. Končna odločitev Mirovne konference h kateri državi bo pripadalo ozemlje naše Komisije (Julijska Benečija), bo odločila, kateri državni Komisiji za ugotavljanje vojnih zločinov bo dodeljen delovni material, ki ga je pripravila naša Komisija. Do tega časa smo mi samo poverjeniki." ARS II, PNOO, fasc. 77/V, dopis medzavezniški komisiji za ugotavljanje vojnih zločinov v Londonu, 28. 8. 1945.

⁴ ARS II, PNOO, fasc. 182/V, Navodila okrajnim referentom za ugotavljanje vojnih zločinov, 18. 8. 1945.

⁵ ARS II, PNOO, fasc. 77/V, dopis medzavezniški komisiji za ugotavljanje vojnih zločinov v Londonu, 28. 8. 1945; poročilo Državni KUZOP 30. 8. 1945; prošnja Zavezniški vojaški upravi, 13. korpus, 31. 8. 1945.

⁶ ARS II, PNOO, fasc. 182a/I, poročilo KUZOP za Slov. Primorje in Trst 19. 7. 1945; fasc. 182/IV, dopis KUZOP komisiji v Ajdovščini 16. 3. 1946.

Poleti 1945 je komisija štela že 13 ljudi, ne upošteva okrajne referente in nabiralce prijav, največ pa 16.

⁷ Prim. ARS II, PNOO, fasc. 182a/I, poročilo KUZOP za Slov. Primorje in Trst 19. 7. 1945; D. Guštin, v op. 1 nav. d., str. 602-603.

popisovanja že siti", neuspešno in politično škodljivo.⁸ Največje težave pri zbiranju gradiva so bile v Trstu in to ne zgolj zaradi demarkacijske črte. Veliko mesto je terjalo trdno in tudi drugačno organizacijo zbiranja, bilo je večnacionalno, z velikim deležem prebivalstva, ki je nasprotoval kakršnikoli akciji slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, poleg tega pa je bil nadzor zavezniške vojaške uprave najbolj dosleden.⁹ Na kvaliteto zbranih podatkov je negativno vplivala tudi naglica, saj je bilo treba zbrati večino podatkov zaradi bližajoče se mirovne konference že poleti 1945. Organizacijsko je delo oviral tudi različen položaj v obeh conah vojaške uprave, saj v coni A komisija ni mogla računati na podporo zavezniške oblasti.

II. Vprašanje zbiranja podatkov o nasilstvih v letih 1918-1941

Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev se je že poleti 1944 opredelila, da bodo predmet njenega dela na slovenskem etničnem območju vsa dejanja italijanskih oblasti, ki so bila uperjena proti Slovencem in Hrvatom že od leta 1918. Takšna odločitev je bila sestavni del splošnih usmeritev komisije: "Pri zbiranju podatkov v tistih krajih, ki so jih Nemci in Italijani zaradi nepravilnih mednarodnih dogovorov zasedli koncem prve svetovne vojne, pa moramo zbirati podatke tudi o tistih zločinih, ki so jih fašistični okupatorji izvršili nad našim narodom in vsemi protifašističnimi elementi vse od časa zasedbe v letu 1918 oziroma kasneje."¹⁰ Takšna odločitev je bila utemeljevana z načrtnim raznarodovanjem; zanj si je Državna komisija prizadevala in junija 1945 dosegla, da ga je Komisija Združenih narodov za vojne zločine uvrstila med vojne zločine posebne vrste.¹¹ "Italija je pri vsej svoji politiki na tem ozemlju brezobzirno zasledovala cilj, da spremeni to čisto slovensko ozemlje v italijansko pokrajino."¹² Iz tega je sledila tudi pravna kvalifikacija početja: "Raznarodovanje slovenskega življa na Primorskem je možno kvalificirati naravnost kot sistematičen teror, ki je bil od vsega začetka dobro premišljen in bi moral po intencijah italijanskega imperializma privedi do popolne raznaroditve te pokrajine."¹³ Takšna razlaga je seveda predpostavljala, da je bilo mogoče vojne zločine obravnavati tudi v mirnem času, preden je Italija sploh stopila v vojno. Problem opredelitve vojnega zločina pa je komisija razrešila prav nasprotno - zaradi tega, ker so bili ti kraji priključeni drugim državam in niso bili pod okupacijskim režimom, so bile "njih dolžnosti (držav Italije in Avstrije oz. Nemčije, op. a.) napram prebivalcem še večje kot okupatorjeve v okupiranih krajih in bo zato obseg zločinov v tem delu naše

⁸ Za okraj Sežano je to opazil bivši okrožni referent jeseni 1945: "Lahko bi bilo delo že končano, ko bi bili krajevni nabiralci bolj točni in da ne bi bilo ljudstvo naveličano zbiranja raznih seznamov in podatkov." ARS II, PNOO, fasc. 182/III, poročilo št. 6 referenta za Tržaško okrožje 16. 10. 1945.

⁹ ARS II, PNOO, fasc. 182/III, dopis referenta komisiji v Ajdovščino 24. 8. 1945; prim. Statistični pregled za okraje mesta Trst. ARS II, PNOO, fasc. 187a/XIII.

¹⁰ ARS II, PNOO, fasc. 182/I, Vojni zločini in ugotavljanje vojnih zločinov, str. 11; glej tudi PNOO, fasc. 186/II, zapisnik 2 medokrožne seje podružnice KUZOP 25. 7. 1944.

¹¹ Dokumenti iz istorije Jugoslavije, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pristalica iz drugog svjetskog rata. Knjiga 1. Beograd 1995, zaključno poročilo Državne komisije 12. 4. 1948, str. 66.

¹² ARS II, KUZOP, fasc. 920/V, Raznarodovanje na Slovenskem.

¹³ Prav tam.

domovine še bolj širok."¹⁴ Vendar pa se je vsaj pokrajinska komisija zavedala, da bo to obdobje težko opredeliti kot obdobje vojnih zločinov: "Po našem mnenju ti slednji zločini ne bodo spadali pod pojem okupatorskega zločina po moskovski konferenci in škoda ne pod reparacije v tej vojni. Naše prizadevanje pa mora biti in

to je treba ljudstvu povedati, da se primorskemu ljudstvu tudi za vse poprejšnje zlo in krivico preskrbi moralno in materialno zadoščenje. Podatki pa nam bodo dobrodošli za dokazovanje o Italjanskem dejanju zoper naš narod sploh."¹⁵

Zaradi jugoslovanskega vzora je tudi primorska komisija morala celotno obdobje deliti v predvojno in vojno (od 6. aprila 1941 dalje). Ločnico postaviti na datum napada (tudi) Italije na Jugoslavijo je sicer na prvi pogled privlačno, saj predstavlja obdobje, ko je s stališča Jugoslavije Italija zagrešila agresijo. Toda vprašljivo je, ali se je pravni status na območju Primorske (Julijske krajine) s tem kakorkoli spremenil, razen da je bilo razglašeno vojno stanje zaradi vojaških operacij.¹⁶

Vsekakor pa je obdobje fašističnega pritiska v predvojnem času bilo le vprašanje, skupno Sloveniji in Hrvaški (Istra in Zadar). Zaradi potreb boja za meje sta obe komisiji izdelali več študij o tej problematiki ter jih dostavili Državni komisiji, ta pa je tudi sama izdelala elaborat *O zločinima talijanskih okupatorja u Istri, Gorici i Trstu od 1918 do danas*.¹⁷

Komisija je zbirala gradivo o zločinih storjenih pred letom 1941 že od poletja 1944, čeprav vedno potisnjeno v drugi plan: "Kar se tiče škode, je treba prijavljati najprej ono, ki je nastala od 6. 4. 1941 dalje, šele potem škodo nastalo od 1918 do 1941."¹⁸ Po ohranjenem gradivu lahko sodimo, da je bilo do poletja 1945 zbranega o tem obdobju relativno malo gradiva, predvsem v obliki posamičnih prijav.

Zbiranje gradiva pa je poleti 1945 dobilo drugačno obliko. V začetku julija 1945 je osrednja KUZOP predlagala: "V smislu sklepov zadnje redne seje komisije je potrebno obdelati posamezne množične zločine okupatorjev z anketnimi komisijami. Za vaše področje bi prišla v poštev anketna komisija za fašistično raznarodovanje Slovenskega Primorja, ki bi na izčrpen način obdelala vse politične, gospodarske in kulturne aspekte tega vprašanja s posebnim ozirom na sodelovanje reakcionarne visoke duhovščine."¹⁹ S tem je nastopila organizacijsko nova faza v zbiranju gradiva, nakazana pa je bila nov zainteresiran krog: Komisija za slovenske meje (dr. Čermelj, dr. Ude in Turnher), ki naj bi ji tako gradivo posebej ustrezalo.

¹⁴ ARS II, PNOO, fasc. 182/I, Vojni zločini in ugotavljanje vojnih zločinov, str. 11.

¹⁵ ARS II, PNOO, fasc. 182/I, okrožnica Pokrajinske KUZOP 18. 6. 1944.

¹⁶ Mogoče bi bilo izvesti pravno argumentacijo s tem, da je z dnem agresije Italija izgubila pravno podlago v rapalskem sporazumu, s tem pa tudi sporno območje, s čemer bi dobila Jugoslavija tudi pravni temelj za urejanje razmerij na območju Primorske. Podpira tako stališče ravnanje vpletenih na mirovni konferenci, ko zmagovalke niso odpirale vprašanja suverenosti /veljavnosti meddržavne pogodbe o tem območju, pač pa predvsem vprašanje, koliko spornega območja dovoliti Jugoslaviji.

¹⁷ Prim. Dokumenti iz istorije Jugoslavije..., zaključno poročilo Državne komisije 12. 4. 1948, str. 49, 59. Elaborati nam niso znani, niti ne že dalj časa dostopni.

¹⁸ ARS II, PNOO, fasc. 186/II, zapisnik medokrožne konference podružnice KUZOP 25. 7. 1944.

¹⁹ ARS II, PPNOO, fasc. 182/III, dopis KUZOP za Slovenijo KUZOP za Slovensko Primorje in Trst 5. 7. 1945.

Konkretna zamisel je najbrž izviral iz poznavanja dela Komisije za ratne zločine za Istro, ki je imela poseben odsek za (proučevanje) raznarodovanja.

Zbiranje gradiva o nasilju italijanske države pred letom 1941 je torej dobilo povsem novo intenco; služilo naj bi predvsem diplomatskemu boju za meje. Seveda pa je bilo gradivo o obdobju pred 6. aprilom 1941 le del gradiva, ki ga je komisija z vsem žarom takrat zbirala; poudarek je bil na gradivu iz obdobja partizanskega boja. Avgusta 1945 je predsednik komisije poročal, da je ta zasedena predvsem "z zbiranjem gradiva o fašističnem nasilju, ki ga potrebuje naša delegacija za mirovna pogajanja z Italijo. (...) Na delu je anketna komisija za raznarodovanje Slov. Primorja."²⁰ 30. avgusta so izvedeli, da morajo pripraviti gradivo za delegacijo, ki je odhajala na mirovno konferenco, 2. septembra pa je bilo gradivo, kolikor ga je bilo mogoče zbrati, že oddano komisiji v Ljubljani. Podatkom za vsak okraj so dodali "poročila o zločinih od l. 1918 do l. 1941", vendar predvsem za območje Cone B.²¹

Nasilje fašistične italijanske države nad slovenskim (in hrvaškim) prebivalstvom, ki je ostalo onstran italijansko-jugoslovanske državne meje, za katero je bilo dobri dve tretjini naroda, je bilo v zavesti tako prebivalstva kot tudi političnih subjektov tostran državne meje, v tako imenovani 'matici' že dolgo pred vojno, posebno v zvezi s številnimi emigranti, ki so pribežali ali se preselili v Jugoslavijo. Ob množičnosti in porazdeljenosti Primorcev med slovenskim prebivalstvom v Kraljevini SHS / Jugoslaviji, mediji niti niso bili najpomembnejši informator in oblikovalec javnega mnenja; na njegovo oblikovanje so vsekakor vplivali številni emigranti, ki so v Dravski banovini ustanovili več emigrantskih društev in izdajali obsežen tisk.²² Sistematično je spremljalo situacijo na Primorskem več strokovno-političnih ustanov že od dvajsetih let, npr. Pisarna za zasedeno ozemlje, Odbor za zasedeno ozemlje, Manjšinski inštitut. Med najpomembnejšimi registratorji in obdelovalci podatkov o nasilju italijanske države nad slovenskim in hrvaškim prebivalstvom je bil Lavo Čermelj. Z zbiranjem gradiva iz uradnih virov, časopisja in zasebnih informacij je začel že 1926, tri leta pred emigracijo v Jugoslavijo; predelane je prikrito pošiljal v Ljubljano.²³ Po emigraciji v Ljubljano je nadaljeval delo pri sistemizaciji in zbiranju gradiva; rezultat tega dela je bila tudi monografska obdelava tematike, ki je pred vojno izšla v dveh svetovnih jezikih, ne pa v slovenščini, vendar pa zato ni bila neopažena.²⁴

²⁰ ARS II; PNOO, fasc. 182/III, zapisnik redne seje KUZOP, 23. 8. 1945. Vendar je hkrati komisija iskala podatke o dogajanju med 1918 in 1941 tudi neposredno preko okrožnega referenta za Goriško okrožje, okraja Postojno in Koper. Rok za dostavo podatkov je bil 10 dni. Glej ARS II, PNOO, fasc. 182/V, dopis okrožnemu referentu 26. 8. 1945.

²¹ ARS II, PNOO, fasc. 182/V, poročilo KUZOP za Sl. Primorje 1. 9. 1945; poročilo o polmesečnem delu komisije (4. 9. 1945).

²² Prim. Andrej Vovko: Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933. ZČ 32, 1978, št. 4, str. 449-472; isti, Delovanje "Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine" v letih 1933-1940. ZČ 33, 1979, št. 1, str. 67-102; Dušan Nečak, Andrej Vovko: Dejavnost Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine v emigraciji v Jugoslaviji. PZDG, 21, 1981, št. 1-2, str. 113-128; Lino Legiša: Odgovor slovenskih pisateljev na fašistično zatiranje. Pazinski memorial, 9, Pazin 1979, str. 241-246.

²³ Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta. Ljubljana 1969, str. 150-157.

²⁴ Life - and - Death Struggle of a national Minority (The Jugoslavs in Italy), by dr. Lavo Čermelj. Ljubljana 1936; dr. Lavo Čermelj: La minorité Slave en Italie (Les Slovenes et Croates de la Marche Julienne). Ljubljana 1938. O ozadju in reakcijah glej L. Čermelj: Ob tržaškem procesu 1941: Spomini in beležke. Ljubljana 1962, str. 72-81. Precej po vojni je Čermelj izpopolnjeno in dopolnjeno verzijo, zlasti z gradivom, ki je nastalo med bojem za meje, objavil tudi v slovenščini. Glej Lavo Čermelj: Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama. Ljubljana 1965.

III. Delo Anketne komisije

Anketna komisija za Slovensko Primorje in Trst je začela z delom v Trstu julija 1945, delovala pa je vsaj še sredi naslednjega leta. Njeno delo je vodil dr. Vinko Rapotec,²⁵ referent in poslovodeči tistega dela komisije, ki je ostal v Trstu. Sprva se je k njej stekalo vse gradivo, od septembra 1945 pa se je zbiralo pri njej gradivo iz vse Cone A vojaške uprave, iz ostalih pa pri komisiji v Ajdovščini, nakar je bilo posredovano v Trst.²⁶ Načrti anketne komisije so bili sicer obsežni, tako je načrtovala ob pritegnitvi nekdanj politično aktivnih (dr. Frana Tončiča, dr. Ivana Trinka, Virgila Ščeka, Antona Ferjančiča) ustanoviti "anketno komisijo za političen del fašističnega raznarodovanja".²⁷

Vendar pa se je nadaljnje delo usmerilo v sistematično zbiranje krajevnih podatkov. Anketo so sestavljali poimenovali *Kronika naše Kalvarije pod Italijo*.²⁸ Zaradi boljše primerjave in zbirnih rezultatov so sestavili enoten vprašalnik z 20 vprašanji, zaradi drugih razlogov pa so mu dodali še drugi del, v katerem so spraševali po statističnih podatkih o zločinih italijanskih državnih organov v obdobju od aprila 1941 do konca vojne.²⁹ Vprašalnik za obdobje od 1918 do 5. aprila 1945 je bil namenjen skupinski anketi, pravzaprav je bilo predvideno anketiranje vsakega kraja posebej.

Vprašalnik je povpraševal po treh sklopih vprašanj. Prvi sklop je obsegal vprašanja o različnih oblikah nasilja italijanskih državnih organov. Vprašanja so zajemala vse od nadlegovanj, žalitev in prisilnega pitja ricinovega olja do umorov. Drugi sklop vprašanj je povpraševal o številu oseb v naselju, ki so bile od policije opozorjene, številu in seznamu zaprtih iz političnih razlogov, interniranih in konfiniranih ali obsojenih iz političnih razlogov pred specialnim ali rednimi sodišči, ali pa so bili v disciplinski (kazenski četi) ali posebnem bataljonu. Vprašanje o številu obsojenih zaradi nedovoljenega prehoda meje z Jugoslavijo je bilo, kot se je pokazalo med anketiranjem, mnogim popisovalcem nejasno. Povezano pa je bilo z vprašanjem o številu izseljenih v povpraševanem obdobju, in o državi, kamor so se izselili. Toda tovrstni rezultati imajo poleg nepopolnosti še eno veliko omejitev - v navodilih za popisovanje so namreč od popisovalcev terjali, da med številom izseljenih ne štejejo tistih, ki so se po koncu vojne že vrnili na Primorsko, tako da so statistični podatki še dodatno neustrezni, čeprav podroben pregled gradiva kaže, da se takih navodil vsi sestavljenci kronik niso držali.³⁰ Ob tem je le eno vprašanje povpraševalo o gospodarskih učinkih pripadnosti italijanski državi; bolje je vprašanje sodilo o ekscesnih primerih gospodarskega življenja (zaplembe, kraje, požigi s strani fašistov oz. državnih organov).

²⁵ Dr. Rapotec je bil advokat, roj. 1889 v Nabrežini, 1921 je optiral kot jugoslovanski državljani za Kraljevino SHS, deloval je v Ljubljani in Mariboru.

²⁶ ARS II, PNOO, fasc. 182/III, dopis Anketne komisije dr. Janku Žabkarju 3. 9. 1945.

²⁷ ARS II, PNOO, fasc. 182/V, poročilo KUZOP za Slov Primorje 10. 7. 1945.

²⁸ Najbrž je bil izdelan v začetku avgusta 1945, ko poročilo komisije omenja okrožnico in poziv, ki jih je izdelal dr. Rapotec in ju že pošiljal po okrajih. Prim. ARS II, PNOO, fasc. 182/V, poročilo komisije 11. 8. 1945.

Izbira motivike za skupen naslov kaže željo približati se ljudem s povsem razumljivim in seveda znanim motivom iz svetopisemske tematike, morda tudi z željo pritegniti tudi duhovščino, edino inteligenco, ki je še ostajala na Primorskem v večjem številu.

²⁹ ARS II, PNOO, šk. 187, 187a.

³⁰ Prav tam.

Tretji sklop vprašanj so vprašanja o šoli in cerkvi v določenem naselju. Tu je šlo predvsem za skupinsko sodbo krajanov. Glede šolske problematike naj bi odgovorili predvsem na to, ali je bil učitelj (učno osebje) slovenski ali italijanski, ali je bil odstranjen slovenski učitelj in kdaj, kako so postopali učitelji z učenci in ali so bili otroci siljeni v fašistične mladinske organizacije. Zlasti vprašanje o šoli je formulirano precej ohlapno. Glede na popolno italijanizacijo šole že pred skoraj

dvema desetletjema je bilo jasno, da v takšnih razmerah popisovalec ne bo naletel na kakršnekoli razločene podatke, pač pa le na potrditev že znanega dejstva popolne uvedbe italijanskega učnega jezika v šole na vseh ravneh in z državno akcijo podprtega uvajanja učiteljev iz notranjosti Italije. Morda pa je bilo vprašanje namenoma tako koncipirano, saj je državni komisiji in posledično tuji javnosti na tak posreden način nameravalo s podatki povedati, da je bilo tovrstno ukrepanje dejansko vsesplošno. Vprašanje o ravnanju države in uradne cerkve z duhovniki na Primorskem je imelo več smisla, saj je kljub konkordatu država mnogo težje in bolj zavito posegala v to sfero. Ob tem je anketa tudi poskušala vzpostaviti odnos do nacionalno obrambne vloge duhovnikov (slovenska pridiga in liturgični jezik). Stransko podvprašanje je zadevalo dopustitev slovenskih imen in priimkov na nagrobnih spomenikih, stikalo pa se je z vprašanjem, koliko oseb v naselju je prizadelo spreminjanje priimkov oziroma nedopuščanje dajanja preveč slovensko zvenceh imen. Mnogo bolj povedno je bilo vprašanje o zatrtih kulturnih organizacijah v posameznih okoliših; kdaj jih je fašizem zatrl; ali so bili odstranjeni tudi spomeniki in knjižnica. V isti sklop lahko vključimo tudi vprašanje o razpuščenih gospodarskih društvih, kot so bile posojilnice ali zadruge.

Za zbiranje gradiva o predvojnih zločinih italijanske oblasti, predvsem o smrtnih primerih, so v marsikaterem kraju pridobili tudi krajevne župnike oziroma druge duhovnike, ki so razpolagali z matičnimi knjigami. Za to pa je bilo marsikje treba veliko prepričevanja.³¹

Delo anketne komisije je potekalo po okrajih. Za vsak kraj v njem so določili bodisi popisovalca, pogosto pa tudi kar krajevni NOO. Spočetka so se pogosto, zlasti na Goriškem, naslonili na duhovnike, ki so razpolagali tudi z matičnimi knjigami in so mogli točneje navajati predvojne in vojne smrtno podatke. Ankete za kraje, ki zaradi organizacijskih težav niso bili zajeti poleti 1945, pač pa so bili izdelani spomladi 1946, so mnogo bolj shematične in lapidarne.

Sistem zbiranja podatkov je tem bolje deloval, kolikor manjši in s tem obvladljiv je bil kraj. Odpovedal je v velikih mestih, kar pa je bilo tudi povezano z nacionalno strukturo prebivalstva in navzočnostjo zavezniške vojaške uprave. Na splošno so boljše in popolneje zbrani podatki z območij, ki so sodila v Cono B vojaške uprave, medtem, ko se je kakovost podatkov zmanjševala v okrajih, ki so bili delno ali povsem v okviru Cone A, zlasti tam kjer je bilo prebivalstvo le deloma slovensko, kar si lahko razlagamo s tem, da v teh krajih ni bilo mogoče uveljavljati oblastne prisile pri delu komisije. Tako je zbrano gradivo za samo mesto Gorico bistveno slabše kot za okraj Gorica-okolica, ki je seveda bil tudi mnogo bolj slovenski kot mesto samo.³² Podatki za Trst so podobno pomanjkljivi,

³¹ ARS II, PPNOO, fasc. 182/III, poročilo referenta za Goriško okrožje 3. 9. 1945.

³² Prim. ARS II, PNOO, fasc. 187/IV, 187/V.

enako tudi za okraja Koper in Piran.³³ Za te okraje ni mogoče sestaviti nobenih verodostojnih statističnih pregledov.

Zbrane podatke iz posamičnih okrajev je še nadalje v obliki okrajnih kronik obdelal referent dr. Marijan Mašera. Zato so po vsebini precej enotni, o njihovi kvaliteti pa je odločala predvsem zanesljivost in raznovrstnost zbranih podatkov.

IV. Poudarki iz gradiva Anketne komisije

Okrajne kronike izhajajo iz stališča, da se je institucionalno nasilje nad Slovenci na Primorskem začelo že takoj z vstopom Italije na ta ozemlja, čeprav mnogi anketiranci oz. krajevne kronike govorijo o velikih začetnih obljubah Italije, ki pa jih je fašizem poteptal. Kot argumente za to tezo kronike navajajo grožnje in preganjanja takoj po letu 1918, pa tudi manj poznano vprašanje vojne škode. Italijanska država je sprejela zakon o poravnavi vojne škode, ki je zajel zlasti območje fronte od Tirolske do Devina. Pritožbe govorijo o gospodarski škodi, ki jo je povzročalo izplačevanje vojne škode v bonih. Vojna škoda naj bi bila pre nizko ocenjena, izplačilo v bonih pa je njeno vrednost znižalo takoj za 29-30%; po toliko nižjem tečaju od nominale so banke odkupovale bone. Upravičenci naj bi izgubljali še z monopolom družbe Carnica na gradnjo objektov, ki jih je zajel zakon o vojni škodi; ta se je, če oškodovanec ni zmožal plačila, na posestvo vknjižila za dolg.³⁴

Sklop policijskega in sodnega nasilja je zastopan z mnogimi konkretnimi opisi situacij, povezanih z aretacijami, zapori, obsodbami pred rednimi sodišči in tudi pred specialnim tribunalom, predvsem pa mnoge kronike poimensko navajajo obsojence zaradi političnih razlogov, skupaj z dolžinami kazni in letom obsodbe. To je zlasti pomembno za ugotavljanje števila obsojenih pred rednimi sodišči, medtem ko obsojene pred posebnim sodiščem za zaščito države poznamo iz boljšega vira.³⁵

Sklop problemov raznarodovanja se je pokazal v vseh anketnih odgovorih kot zelo podoben. Lahko rečemo, da je zaznava anketiranih slovenskih skupnosti pokazala določen premik v obnašanju skupnosti, saj jih je pritisk iz vseh strani notranje strnil, vendar tudi zaprl. "Vsak Italijan, ki je prišel v naš kraj v službo ali po delu je smatral za svojo dolžnost raznarodovati in preganjati naše ljudstvo, posebno pa razni financarji, karabinijeri, vsi fašistični gerarki, saj so bile vse javne službe v rokah Italijanov in fašistov."³⁶

Seveda je šolski sistem, ki je bil poitalijančen na povsem enak, generalno voden način, tudi v odgovorih zelo soroden. Razlikujejo se le v letu, ko je odšel ali bil upokojen zadnji slovenski učitelj. Italijansko šolo je prebivalstvo doživljalo kot nepotrebno vsiljevanje nečesa, kar ni imelo smisla. "V tej vasici, kjer daleč naokoli

³³ Prim. ARS II, PNOO, fasc. 187a/VII, 187a/X.

³⁴ ARS II, PNOO, fasc. 187/I, Kronika okraja Bovec, 1945.

³⁵ Prim. Adriano Dal Pont - Alfonso Leonetti - Pasquale Maiello - Lino Zocchi: Aula IV. Tutti i processi del Tribunale Speciale fascista. Roma, ANPPA, 1961; Vsi procesi proti Slovincem in Hrvatom ter drugim antifašistom iz Julijske krajine pred fašističnim posebnim tribunalom 1927-1943 (Brez procesov pred italijanskimi vojaškimi sodišči); Iz knjige AULA IV. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 1970.

³⁶ ARS II, PNOO, fasc. 187a/III, kronika Dekani.

nikoli ni bilo niti enega Italijana, šolski otroci niso smeli govoriti slovensko.³⁷ V nasprotju z avstrijsko dobo, ko so šolski odbori imeli velik vpliv na učno osebje, je bil zdaj vpliv staršev izničen: "Ker se otroci začetniki v šoli niso takoj zapomnili Italijanskih besed, jih je učitelj s palico pretepel - in ko so se očetje nato pritožili pri učitelju, jih je ta še besno ozmerjal z 'idioti dei schiavi'."³⁸ Poročil o slabem ravnanju novonameščenih učiteljev iz Italije z otroki in njihovem poniževanju otrok pa je toliko, da se je treba resno vprašati o pedagoški usposobljenosti teh ljudi ne glede na namen poitalijančenja. Šolo pa so doživljali še drugače - kot ustanovo, ki jim je v domove najbolj neposredno prinašala fašistični vpliv in morda celo ideologijo. "Otroci so bili naravnost siljeni v mladinske fašistične organizacije in terorizirani na vse mogoče načine. Starše pa, ki niso dovolili, da se njih otroci vpišejo v te organizacije, so kaznovali z zaporom in občutnimi globami, poleg tega pa so morali gledati in prenašati zlostavljanje svojih otrok."³⁹

Šolskemu sistemu se je pridruževalo oviranje uporabe slovenščine v javnosti. Znane so splošne konture omejevanja; to je uspevalo z neinstitucionalnim pritiskom na vsakega posameznika. Presenetljivo enotno pričajo kronike zelo različnih krajev o metodah pritiska: tablice oz. napisi, da se v tem prostoru govori le italijansko, grožnje in žalitve, klofutanja in zalivanje z ricinovim oljem za tiste, ki jim je namenoma ali po nemarnem ušel kak slovenski stavek ali beseda.

Drugi zelo razširjen vidik izrivanja znakov slovenskega je bilo spreminjanje osebnih imen in zlasti priimkov v italijansko "prvotno" obliko. Zanimivo je, da so med posameznimi poročili velike razlike v ugotovitvah in ocenah o razširjenosti tega pojava. Medtem ko je okraj Opčine ocenil, da so bila spreminjanja priimkov tako pogosta, da jih je treba oceniti z 80 do 90% vseh priimkov, se ponekod najde le nekaj oseb, ki jim je bil priimek spremenjen, oziroma so za spremembo 'zaprošile'. Take razlike je mogoče pripisati tudi geografsko-družbenim razmeram, saj vsi popisovalci ugotavljajo, da so bili priimki spremenjeni vsem, ki so se kakorkoli približevali oblasti države, bodisi kot upokojenci, državni in javni uslužbenci. Ocenili so, da spreminjanje imen in priimkov ni imelo zgolj raznarodovalnega prizvoka, pač pa je povzročalo tudi praktične probleme. "S krstnimi imeni so s časom nastale razne zmešnjave. Občinski anagrafi so imeli imena, katera je dal otrokom občinski tajnik, a matične knjige župnišč so imele imena, katere so dali starši svojim otrokom."⁴⁰

Ko se vprašamo, kdo so v zaznavi anketirancev bili nosilci pritiska, pridemo do večinske ugotovitve, da so to različni lokalni uradniki, torej vladni aparat na lokalni ravni, pri čemer poročevalci ne delajo posebne razlike med strankarskimi fašističnimi uradi in državnimi organi in uradi. Razumljivo je, da je prebivalstvo predvsem z njimi tudi prihajalo v neposreden stik. Posebej se kaže negativno ocenjevanje uvedbe podestatskega sistema lokalne, občinske samouprave namesto prejšnjega voljenega županskega sistema. Ocenjujemo lahko, da ne gre le za vprašanje konkretnih občinskih voditeljev, pač pa za zaznavo ustaljenega sistema občinske samouprave, ki je omogočal promocijo nekoga iz lokalne sredine, ne pa vsiljenega od zunaj. Samovolja teh oblastnikov od zunaj je v njihovih očeh dobila

³⁷ ARS II, PNOO, fasc. 187/I, Kronika okraja Bovec, 1945. Zapis se nanaša na vas Soča.

³⁸ ARS II, PNOO, fasc. 1186/I, Teror italijanske oblasti od l. 1920-1945 v Volčanskih Rutih.

³⁹ ARS II, PNOO, fasc. 187a/III, kronika Dekani, 1946.

⁴⁰ ARS II, PNOO, fasc. 187/I, Kronika okraja Bovec, 1945.

včasih že prav groteskne oblike. "Isti brig.[adir] Zucca ni dopuščal ljudem, da bi imeli gnoj v gnojiščih ali pa v jamah blizu hleva; ko pa so ljudje gonili napajati živino, so morali nositi za seboj lopate v slučaju, da bi živina puščala blato, katero ni niti smelo pasti na tla, kajti za tak prestopok je pela globa."⁴¹

Naslednji sklop, ki ga obravnava gradivo, daje vpogled v prizadetost zaradi odprave kolektivnih struktur slovenskega življa. Gre zlasti za popolno ukinitvev vseh oblik civilnodružbenega združevanja. Najštevilnejša so bila med temi kulturna društva, ki so se v relativno zaokroženih vaških skupnostih obdržala tudi skozi razdejanje prve svetovne vojne. "V naši vasi smo imeli že dve kulturni društvi v polnem razcvitu in sicer: Društvo Naprej in "Slovensko čitalnico". Prvo je moralo prenehati svoje delovanje že leta 1923, drugo pa leta 1925."⁴² Med načini oviranja kulturne dejavnosti je pogosto omenjena prepoved petja v slovenščini. Kakor izgleda malenkostno, je med pričevanji o oblikah pritiska prepoved slovenskega petja ena od najpogosteje zaznanih prepovedi; kakor se vidi iz pričevanj o nasilju pa kršitev tudi represirana, običajno s pretepanjem. "Prepovedali so nam tudi slovensko petje. Nisi več slišal v prijetnih poletnih večerih pesmi fantov na klancu, ne pesmi deklet pred hišo na hladu. Vas, prejšnja leta tako živahna in glasna, je ležala zdaj tiha in mrtva, kot bi se bala dahnuti v strahu, da bi se ne divje zvalila nanjo srd južnjega tirana."⁴³ Zdi se, da se je prav v tej točki občutljivost zaradi jezika zlila z občutljivostjo zaradi rušenja še živih običajev, tokov tradicionalnega življenja v še vedno precej ruralnih skupnostih.

Precej manj pozornosti pa so poročevalci in anketirani posvečali vprašanju oviranega stika s slovenskim časopisjem in knjigo, kar kaže tudi na relativno manjšo vlogo tovrstnega kulturnega posredovalca. Le redko je opaziti omembo škode, ki jo je to povzročalo: "Z nastankom fašizma je naša literatura bila močno pomakljiva dokler končno ni bila skoraj prekinjena, tako da smo bili ločeni od zunanjega sveta, bili smo kot tujci v svoji lastni hiši. Naše knjige, kjer so jih vdobili, so bile zaplenjene, meni piscu te prijave, je Brigadir iz Opatjega sela kar na cesti zaplenil 5 knjig, ki sem jih komaj kupil, na moj protest da knjige so moje in da sem jih sam plačal, me je ta hotel aretirati, moje knjige pa je nesel s seboj."⁴⁴

Deloma se na to problematiko navezuje tudi vprašanje uničenja gospodarske strukture manjšinske skupnosti. Soditi je, da so bile prizadete zlasti skupinske strukture, torej zadruga in drugi obrati v skupnem oziroma skupinskem lastništvu in manj tisti individualni. Na individualni ravni so pogoste omembe izrabljanja podeljevanja koncesij za opravljanje obrtnih oziroma gostilničarskih dejavnosti, ki so bile bodisi sredstvo pritiska, bodisi tudi sredstvo zatiranja; da je torej pogosto bila njihova podelitev dejansko odklonjena.

Drugi sklop gospodarskih problemov se navezuje na položaj pretežno agrarne strukture na Primorskem zaradi gospodarske krize. "Od leta 1924 smo bili kmetje v veliki gospodarski krizi, davki in razne pristojbine so porasle 100/100, kmet je šel z vso naglico v propad, toda prav v tem času se je pojavil nekak kmetski angel varuh v podobi banke, ki so ponujale našemu kmetu posojila pod ugodnimi pogoji

⁴¹ ARS II, PNOO, fasc. 186/I, kronika Otalež.

⁴² ARS II, PNOO, fasc. 184/I, Poročilo o zločinih okupatorja od leta 1918 do l. 1941 in od leta 1941 do 1945 za vas Dornberg (Marica Šinigoj).

⁴³ ARS II, PNOO, fasc. 184/I, Poročilo o zločinih okupatorja od leta 1918 do l. 1941 in od leta 1941 do 1945 za vas Dornberg (Marica Šinigoj).

⁴⁴ ARS II, PNOO, fasc. 184/I, kronika Dol, 6. 9. 1945.

(seveda za svoj dobiček) toda gorje tistemu, ki je to posojilo podpisal ker s tem je šel z veliko naglico v propad dokler ga ni banka spravila na boben, saj banke so delale na to, da bi našega kmeta izpodrinile iz svojega lastnega doma in zemljišča, da so na njem nastanili Italjanske kolone katerim so dajale pomoč in prednost u vsakem slučaju in potrebi. Posojila so bila podpisana, za izplačanje glavnice skupno z obrestmi v 25 letih, toda le redki so izplačali v takratni krizi, ker likvidacija tistega dolga je bila izplačana 3 krat več kakor si je kmet izposodil."⁴⁵

Iz ankete zaznamo cerkev, še boljše, slovenskega duhovnika, kot še edino institucijo, v kateri je Primorec videl vsaj določen branik nacionalnega občutja in jezika. Prišlo je do določenega razločka med zaznavo cerkve kot dela oblastne strukture v prid duhovnika kot nekoga izmed njih, ki je sicer tudi izpostavljen pritisku, a vendar trši branik kot navaden človek. "Jezikovnih sprememb v cerkvi ni bilo, ker se župniki niso uklonili fašističnim ukazom. Župnik Hubert Lajler je bil radi tega izgnan, župnik Piščanec pa interniran."⁴⁶ Lapidarno poročajo o pritiskih na duhovnike. "Slovenski duhovnik Slamič Anton 2 krat pil ricinovo olje in izčrpan umrl 1938. Njegov naslednik pa je moral bežati iz Dekanov po 22 mesecih službovanja; bil je namreč pri ljudstvu zelo priljubljen, a tega fašistične oblasti niso mogle trpeti."⁴⁷ Toliko pomembnejša je bila torej za večino vsaj omejena uporaba slovenskega jezika v cerkvi. "Napadi na slovensko petje so bili stalni in brezobzirni. Dvakrat je bilo tudi slov.(ensko) petje ukinjeno, a prvokrat ga je sam škof Fogar zopet vzpostavil, drugič pa se je samo ljudstvo uprlo."⁴⁸

V. Statistični podatki

Ob zbiranju opisnih podatkov je komisija želela zbrati tudi številčne podatke in jih statistično obdelati. Od nje so oblasti zahtevale, da jih oskrbijo s statističnimi podatki o oblikah in vrstah zločinov, ločeno tudi po povzročiteljih. V Slovenskem Primorju in Trstu je bil temeljni problem pri zbiranju statističnih podatkov to, da se je njihovo obdelovanje začelo prezgodaj, ko je šele potekalo zbiranje, zato so bili sumarni podatki vedno znova dopolnjevani in popravljeni, poleg tega pa nekaterih območij statistično ni bilo mogoče zajeti zaradi pomanjkanja podatkov.⁴⁹

Anketno zbiranje podatkov na podlagi enotnega vprašalnika je omogočal zbrati vsaj podobne, če ne povsem primerljive podatke z določenih območij. Žal pa je bila anketa opravljena tako pomanjkljivo, pa tudi raztegnjeno v čas od avgusta 1945 do spomladi 1946, da so podatki ponekod neprimerljivi zaradi pomenostavljanj, ponekod pa jih preprosto ni mogoče dobiti zaradi preslabo zbranih ali zajetih. Tako je mogoče sumarne, na podlagi okrajev izdelane statistike, opraviti le za določena območja, za druge okraje pa bi bilo mogoče statistično obdelavo šele izvesti z obdelavo krajevnega gradiva.

⁴⁵ ARS II, PNOO, fasc. 184/I, kronika Dol, 6. 9. 1945.

⁴⁶ ARS II, PNOO, fasc. 187a/I, kronika Lonjer.

⁴⁷ ARS II; PNOO, fasc. 187a/III, kronika Dekani.

⁴⁸ ARS II, PNOO, fasc. 187a/III, kronika Dekani.

⁴⁹ ARS II, PNOO, fasc. 182/VI, dopis V. Rapotcu 26. 1. 1946, kjer pravi, "da nimamo še skupaj statistike vseh zločinov na Primorskem od vseh okrajnih referentov in najbrže tudi ne bomo mogli imeti, ker iz več krajev zlasti okolice Trsta ne dobivamo nobenih podatkov."

Zbirni podatki so na voljo le za tretjino okrajev na Primorskem, kar nam omogoča le projekcije, saj je v preostalih dveh tretjinah veliko preveč neznanega (razlikujočega se), da bi jih lahko kar generalizirali na vso pokrajino. Vendar pa nam pokažejo nekaj značilnosti. Vidimo predvsem precej razširjen pojav nasilja nad ljudmi, ki je presegalo običajne grožnje in verbalno nasilje, precejšnje število nasilnih dejanj s smrtnim izidom, ki so nam znana tudi iz drugih virov. Veliko število je bilo aretiranih in od tega relativno manjši odstotek obsojenih, posvarjenih, konfiniranih in interniranih; vse skupaj je doseglo približno tretjino števila aretiranih oziroma zaprtih v preiskovalnem zaporu. Pri emigraciji je vidno, kako težko je bilo zbrati podatke, saj je število v primerjavi z ocenami do 100.000 izseljenih v omenjenem obdobju pravzaprav majhno.

Tabela 1: Statistični pregled prebivalstva, prizadetega z različnimi oblikami pritiska in nasilja italijanske države 1918-1940

Okraj	Pretep., mučeni, ranjeni	Umo-ri	Zaprti iz polit. razlogov	Inter-nacije	Konfi-nacije	Obsojeni iz pol. razlogov	Polic. ukrepi	Emigracije	Raz-pušč. društ-va	Posebni ba-taljon
Bovec (kraj)	9		13		3				5	
Kobarid	94	3	125	38	6	25		589 +6 družin	24	44
Kanal	94	2	110	13	5	22	30	260 +21 družin	18	
Gorica-okolica	95	4	141	11	15	46	38	1843	28	33
Brda	27	3	94	6	7		17	198	23	
Miren	141	4	166		22	25	60	1028 +21 družin	33	
Komen	218	7	181	17	24	45	38	1071 +4 družine		
Nabrežina	84	4	197	15		19	12	521 +8 družin	13	62
Opčine	211	4	248	63		8		506		40
Milje-Dolina	13		216	24			8	6 +17 družin		
Sežana	62	2	54	17				518		
Skupaj	1093	33	1545	204	82	190	203	6540 +77 družin	144	179

Podatke je mogoče še dopolniti z naknadnimi zbirniki same anketne komisije.

Tako dobimo na območju, ki je vključevalo tudi tržaške rajone, podatke, da je bilo okoli 1100 ljudi kakorkoli žrtev nasilnega dejanja, da jih je bilo 1500 aretiranih ali zaprtih, in približno tretjina od tega obsojenih pred sodišči, deležnih policijskih ukrepov ali interniranih ter konfiniranih. Razpuščenih društev naj bi bilo kar 279, kar je precej večji podatek kot pa v zgornji tabeli. Iz drugih elaboratov o tem območju nam je znano, da je Anketna komisija ugotovila 9473 izseljenih v medvojnem obdobju, v vojnem obdobju pa 542 padlih v NOV in PO Slovenije ter 198 "smrtnih žrtev fašizma", kar pomeni žrtve civilnega prebivalstva,

skupaj torej 740.⁵⁰ Primerjava obeh tabel seveda pokaže temeljni problem zbranih podatkov, namreč da so bile statistike dopolnjeване, zaradi česar za nobene podatke ne moremo trditi niti da so točni, niti da so končni.

Tabela 2: Zvrsti nasilja nad prebivalstvom 1918-1941 v območju med Morganovo in Bidaultovo črto⁵¹

Okraj	Pretep., mučeni, ranjeni	Umori	Zapori	Internacije	V posebnih batalj.	Obsodb. pred sod.	Policijski ukrepi	Razpušč. društev	Prisil. delo
Nabrežina	84	4	197	15	62	19	12	13	0
Opčine	217	4	249	90	70	11	1	25	14
Sežana	62	2	54	17				23	0
Tržič	8	1	14						
Milje-Dolina	9		216	24				11	
Komen	220		181	41	76	45	13	41	0
Bovec	9	0	15	3				5	
Kanal	94	2	110	18	43	22	30	21	
Kobarid	94	3	125	44	47	25	37	24	0
Miren	141	4	166	28	210	25	60	33	0
Brda	30		94	7			17	23	
Gorica	11		22		46				
Barkovlje	7	1	12	13	3	8	9	6	
Lonjer	1		4	1	0	5	0	4	
Rocol	4		3	1	0	1		3	
Škedenj	15	0	15	7	0	1		6	0
Rojan	96	0	61	12	22	30	57	40	
Marija Magdalena	4							1	
Skupaj	1106	21	1538	321	579	192	236	279	14

Za kontrolno primerjavo navajamo še zbrane podatke o nekaterih kategorijah nasilja med vojno, ki je seveda niso zakrivali zgolj organi italijanske države, pač pa večji del nemški okupator in predstavljajo tudi povečini vojne zločine.

Tabela 3: Zbirni podatki o žrtvah nasilja in udeležbi v NOV in POS v nekaterih okrajih 1941-1945⁵²

Okraj	Zapori	Pretep., mučeni, poškod.	Umori	Internacije	V posebnih bataljonih	Prisilno delo	v NOV in POS	Mrtvi
Bovec (kraj)	5	5	0	74	51	0	125	27
Kobarid	480	449	32	237	851	659	840	139

⁵⁰ ARS II, PNOO, fasc. 187a/XIII, Emigracija Slovencev med letom 1918 in 1945 na ozemlju Slovenskega Primorja (Cone "A"), ki se nahaja med Morganovo linijo in Bidaultovo črto, 26. 7. 1946; "Dopolnilno poročilo o škodi med "Morganovo" in "Bidaultovo" linijo z dne 16. 7. 1946, 27. 7. 1946.

⁵¹ ARS II, PNOO, fasc. 187a/XIII. Gre za tisti del Cone A Julijske krajine, ki je pripadel 1947 bodisi FLRJ bodisi STO.

⁵² ARS II, PNOO, šk. 187, 187a.

Kanal	471	397	74	284	710	819	929	174
Gorica - okolica	539	500	159	475	1048	504	1692	417
Brda	180	140	59	100	315 (?)			
Miren	643	1264	108	692	1286	1671	3152	519
Komen	923	1540	123	1568	1168	1306	2126	386
Nabrežina	142	120	4	201	130	158	281	66
Opčine	292	68	2	292	302	21
Milje-Dolina	114	21	40	154	45			
Sežana	255	106	9	179	369	148 (?)		
skupaj	4044	4610	610	4256	5960	5138	9145	1728

Vidimo torej, da je kljub vsemu v obsegu in strukturi nasilja na tem območju prišlo z vojnim časom do velikega premika. Predvsem so porasle trde oblike nasilja. Število umorov se je povečalo za dvajsetkrat, upošteva je časovni faktor - petkratno krajšemu časovnemu roku - kar za stokrat. Manj, vendar pa še vedno za 20-krat se je povečalo, upošteva je časovno vrsto, število različnih maltretiranj, za katera je sicer težko potegniti kvalitativno vzporednico. Pogostost internacij je povsem neprimerljiva, saj je bilo zdaj njihovo povečanje 40-kratno glede na enako časovno enoto; če pa bi upoštevali še uvrščanje velike množine vojaških obveznikov slovenske narodnosti v posebne bataljone, ki so bili neke vrste internacija, pa bi se ta faktor povečal kar na 80. Kljub temu je mogoče zabeležiti tudi veliko rast aktivnega odpora. Če so bili pred vojno edini aktivni odporniki pripadniki organizacije TIGR, se jih je zdaj udeležilo boja v oboroženih formacijah NOV in POS kar več kot 9000, od katerih jih je 1728 (19%) med bojem padlo.

Sklep

Končno je gradivo Anketne komisije uporabil njen predsednik dr. Vinko Rapotec, ko je sestavil brošuro *Praksa Italije s Slovenci in Hrvati (1918-1940)*, ki je zagledala luč sveta šest let pozneje, še v Svobodnem tržaškem ozemlju, kjer jo je založila založba Lipa v Kopru, torej pod jugoslovanskim skrbništvom. Domnevati je mogoče, da je zbrano gradivo v brošuri prišlo do izraza zlasti v osrednjem četrtem poglavju z naslovom *Uničevanje gospodarskih temeljev in kulturnih pridobitev Slovencev in Hrvatov*.⁵³ Seveda je gradivo preoblikovano povsem drugače kot pa je izvorno surovo gradivo, tako da je njegov širši prikaz še vedno zanimiv.

Gradivo k obsežni literaturi, ki je do danes nastala o obdobju fašistične vladavine nad primorskimi Slovenci in Hrvati, ne prinaša posebej novih podatkov. Pomembni pa so poudarki v prikazih, kar kaže na intence in razumevanja problematike v času neposredno po drugi svetovni vojni in tudi namenov slovenske / jugoslovanske oblastne garniture, ko se je borila za priključitev Primorske in celo Trsta Jugoslaviji (Sloveniji). Hkrati in to je najdragocenejše, če upoštevamo tudi avtentično, na terenu zbrano gradivo, pa nam kaže tudi na samorazumevanje tedaj že minulega obdobja fašizma pri slovenskem ljudstvu, ki je bilo spričo majhne časovne oddaljenosti še sveže in še ni nastopilo njegovo dvajsetletno potiskanje v senco vojnega obdobja, ki je v tej interpretaciji nastopilo z napadom na Jugoslavijo. "Ko je leta 1941 Jugoslavija stopila v vojno proti Italiji in Nemčiji, je zrastle v naših srcih velika nada. Že se nam je zdelo, da se bliža konec našemu trpljenju, konec grenkim ponižanjem in krutemu nasilstvu. Že smo zrl pred seboj

⁵³ Dr. Vinko Rapotec: *Praksa Italije s Slovenci in Hrvati (1918-1940)*. Koper 1952, 74 str.

svetlo bodočnost, že nam je iz dalje sijala zlata svoboda. Po kratkih dneh pričakovanja smo spet sklonili glave. Še globlje nego prej smo jih sklonili, saj smo sedaj izgubili, kar nam je dolga leta bila edina duševna podpora: zaupanje v Jugoslavijo."⁵⁴

Damijan Guštin

"THE CHRONICLE OF OUR CALVARY UNDER ITALY"

The Material of the Committee Investigating the Crimes Committed by Occupiers and their
Accomplices on the Period 1918-1941

S u m m a r y

As elsewhere in Yugoslavia, committees investigating the crimes committed by occupiers and their accomplices were set up in Slovenia. Their task was to record and compile material evidence that would support judicial prosecution of war criminals. In Summer 1944, such a committee was set up for the Primorska region, which had been part of the Italian state since 1918. After the war, on 8 June 1945, the Committee became an independent body of the new government. Its task was not only to investigate the war crimes committed against the inhabitants of Primorska during the Second World War, but also to collect, through a special survey team, material evidence of the denationalization policy carried out in the area by the Italian fascist state between 1918 and 1941. The evidence obtained by the Committee would then be used to substantiate the demands of the Yugoslav government for the revision of the pre-war frontier with Italy, which had left stranded there a quarter of the population that considered itself ethnic Slovene.

The survey team gathered the material by means of a questionnaire with some twenty questions. These concerned the violence committed against individuals by the police during arrest, confinement and investigation in the remand prison for political charges, and by regular and special courts for the protection of the State, which sentenced them. In particular, the questions concerned the violence that the fascists committed against civilians, such as threatening, beating and enforced drinking of castor-oil, as well the deaths resulting from such abuse. They also concerned the measures introduced by the State against the use of the Slovene language in public life, liturgy and culture, as well as those against Slovene cultural and economic organizations (cooperatives) by either abolishing or liquidating them.

The compiled material is, by and large, based on witnesses' statements rather than official documents, and can, therefore, be considered more reliable for smaller than larger settlements. As it was collected immediately after the war, it is one-sided and biased. Nevertheless, it offers many locally interesting and comparable data and, most of all, shows how the local Slovenes, as citizens and a national minority, experienced the treatment by the Italian state and the fascist regime. The surveyed locals complained, in particular, about the abolition of cooperatives, the denial of education in their mother tongue and unfair treatment by the police and judicial authorities. This was often connected with the fascist brutality against foreign nationals, the eradication of the Slovene language from church liturgy and the suppression of all forms of institutionalized culture.

The compiled data are a good illustration of the system of national oppression, the subject which has been quite thoroughly studied by historiographers. The study of even incomplete statistical data on the extent of individual forms of violence used against the population of the Julian March has also allowed for a comparison with those used against the same population during the Second World War, first by the Italians and, after September 1943, the Germans who occupied the area. In an attempt to

⁵⁴ ARS II, PNOO, fasc. 184/I, Poročilo o zločinih okupatorja od leta 1918 do l. 1941 in od leta 1941 do 1945 za vas Dornberg (Marica Šinigoj).

suppress the resistance movement, the violence attained even greater proportions. These have been evaluated with factors ranging from 20 to 150 with regards to the same time unit.